

Agnieszka Praga

„Tędy przeszła Warszawa” - obóz Durchgangslager 121 w Pruszkowie : sprawozdanie z zajęć objazdowych prowadzonych dla studentów historii

Saeculum Christianum : pismo historyczne 21, 309-311

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AGNIESZKA PRAGA

***TĘDY PRZESZŁA WARSZAWA – OBÓZ
DURCHGANGLAGER 121 W PRUSZKOWIE.
SPRAWOZDANIE Z ZAJĘĆ OBJAZDOWYCH
PROWADZONYCH DLA STUDENTÓW HISTORII***

Oferta tegorocznych zajęć objazdowych dla studentów historii zawierała wiele interesujących propozycji. Dzięki liczebniemu gronu prowadzących objazdy studenci poznali m.in. takie miejsca jak Toruń, Kruszwica, Liw i Węgrów, Sochaczew-Brochów, Łowicz, Pultusk, Płock czy Lublin. Studenci odkrywali również różne oblicza historii Warszawy: getto warszawskie, Warszawę Wazów, Warszawę protestancką. Uczestnicy przyjrzeni się też śladom powojennej odbudowy stolicy. Grupa ponad czterdzieścioro studentów wybrała się również w dniach 15. i 29. maja 2014 r. do Pruszkowa na teren byłego obozu przejściowego Durchgangslager (Dulag) 121, przeznaczonego dla wysiedlonych mieszkańców Warszawy i okolic podczas oraz po Powstaniu Warszawskim. Dulag 121 w sposób tragiczny wiąże się z losem ludności cywilnej powstańczej Warszawy. W 2014 r. obchodziliśmy 70. rocznicę tych wydarzeń, dlatego też wyjazd do Pruszkowa nabrał szczególnego znaczenia podróży upamiętniającej. Przejście przez teren byłego obozu poprzedziła wizyta w Muzeum Dulag 121, powołanym do życia w 2010 r. przez Starostwo Powiatowe w Pruszkowie.

Uczestnicy zajęć terenowych, powitani wcześniej przez Małgorzatę Bojanowską, dyrektor instytucji, przysłuchiwali się prelekcji prowadzonej przez pracowników Muzeum – Agatę Gołąb oraz Aleksandrę Wojdę. Wydarzenia ukazane bez pełnego kontekstu zawsze będą skazane na fragmentaryczne odniesienie się do historii, co uniemożliwia pełną analizę. Dlatego też opowieść o historii Dulagu 121 toczyła się na muzealnej antresoli, gdzie w sierpniu 2013 r. otwarta została makieta obozu ukazująca teren około 50 ha, na którym przez lata funkcjonowały Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego (ZNTK)¹. Skala makiety zbliżona do H0² w sposób niezwykle precyzyjny ukazuje z lotu ptaka pełną topografię obozu, dzięki której można było omówić pełny kontekst wydarzeń i zobaczyć rozmiar tragedii. Szczególnie cenne są fragmenty prezentujące m.in. obiekty, okopy, wewnętrzne rozmieszczenie torów kolejowych, które nie przetrwały próby czasu.

Studenci mieli okazję wysłuchać również historii budowy poszczególnych obiektów ZNTK, które stanowiły doskonały przykład przemysłowej architektury przełomu XIX/XX wieku. Muzeum Dulag 121 wydało katalog makiety, w którym każdy z obiektów został

¹ Budowę Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie rozpoczęto już w 1895 r., a już dwa lata później rozpoczęto naprawę wagonów towarowych i osobowych, zob. L. Hass, M. Lech, *Dzieje Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie im. Ho Chi Minha w Pruszkowie*, Warszawa 1969.

² Skala H0 – skala o podziałce 1:87 stosowana w modelarstwie kolejowym.

dokładnie opisany – znajdziemy informacje dotyczące lat budowy, pierwotnego wykorzystania podczas funkcjonowania ZNTK oraz sposobów ich eksploatacji przez Niemców w czasie istnienia obozu przejściowego. Uczestnicy zajęć terenowych zobaczyli również film dokumentalny „Exodus Warszawy 1944” (TVP Polonia, 2004) oraz zapoznali się z ekspozycją muzealną. Skromne zbiory eksponatów, w większości wypożyczone z Muzeum Powstania Warszawskiego (wykonawcy głównej ekspozycji Muzeum Dulag 121), skłoniły twórców do zaprojektowania nowoczesnej, multimedialnej ekspozycji muzealnej prezentującej zwiedzającym pięć głównych etapów: wysiedlenia mieszkańców Warszawy i okolic: Powstanie Warszawskie, exodus Warszawy, funkcjonowanie obozu Dulag 121, pomoc niesiona obozowi i dalsze transporty w nieznaną. Przestrzeń główną w Muzeum zajmuje instalacja stanowiąca rekonstrukcję kanału rewizyjnego do naprawiania wagonów i fragment szkieletu wagonu kolejowego, w którym wypisano obozy koncentracyjne i zagłady, przejściowe, jenieckie i punkty zborne, do których kierowano więźniów Dulagu 121 po przeprowadzeniu brutalnych selekcji. Uczestnicy objazdu w ramach zaliczenia napisali prace dotyczące różnych aspektów związanych z funkcjonowaniem obozu Dulag 121. Dzięki uważnemu udziałowi w każdym z punktów zajęć, dostrzegli wielowymiarowość tego miejsca. Anna Myszor, jedna z uczestniczek, pisze w swojej pracy: „Obóz w Pruszkowie już na zawsze pozostanie symbolem tragedii Warszawy. Zagadnienie samego obozu można rozpatrywać pod wieloma aspektami. Ludzkie nieszczęście i bezsilność kontrastowały z bezwzględnością żołnierzy niemieckich. Jednakże, co jest godne podkreślenia, warszawiacy w tym ciężkim dla nich okresie nie pozostali osamotnieni. Mogli liczyć na poświęcenie zarówno powstańców z oddziałów AK, jak i ludności cywilnej, która niejednokrotnie narażała życie spiesząc z pomocą. Z wielką pomocą podążali ludziom lekarze, sanitariuszki, a nawet kurierki, biorąc na swe barki obowiązki sanitariuszek. Solidaryzując się, dążono do udzielenia pomocy jak największej rzeszy ludzi bądź to w ucieczce, bądź w *godnym* przetrwaniu tych godzin w obozie”.

Niezwykle wartościowym punktem objazdu była możliwość wysłuchania wspomnień osób związanych z historią obozu. Nagrania audio-video umieszczono w specjalnie zaprojektowanych do tego pulpitych wyposażonych w słuchawki. Marlena Kardacz w swojej pracy zaliczeniowej podsumowuje: „Moim zdaniem Muzeum Dulag121, które powstało na terenie dawnego obozu Durchgangslager 121 w Pruszkowie jest bardzo ważnym obiektem historycznym, które każda osoba zainteresowana historią II wojny światowej, a zwłaszcza jej polskim akcentem, powinna zobaczyć. Wywiady z osobami, jakie można tam obejrzeć, dużo wnoszą do naszej świadomości na temat tamtych wydarzeń. Dzięki nim uświadamiamy sobie, jakie szczęście nas spotkało, że urodziliśmy się w czasach, w których o wojnie możemy się tylko uczyć, a nie musimy tego horroru przeżywać. Powinniśmy szanować ludzi, których młodość była mniej radosna i wymagała od nich dużo więcej siły oraz podejmowania wielu trudniejszych niż w obecnych czasach decyzji. Naszym zadaniem jest nauka historii i unikanie błędów poprzednich pokoleń, aby nigdy więcej nie dopuścić do takiej tragedii, jaką przyniosła II wojna światowa”.

Kolejnym, już ostatnim etapem zajęć terenowych było przejście na teren byłego obozu. Obecnie pozostałości po dawnych Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego zajęło przedsiębiorstwo Millenium Logistic Parks. Część historycznych obiektów rozebrano, powstały nowe hale magazynowo-produkcyjne, których współczesny wygląd przełamał autentyzm pozostałości XIX-wiecznych zakładów. Między nowymi magazynami dostrzec można

jeszcze kilka wieżyczek strażniczych wybudowanych przez Niemców podczas okupacji, zachowało się także kilka dawnych hal warsztatowych, w których przetrzymywano ludność cywilną i powstańców warszawskich. Niestety działające wewnątrz nich firmy produkcyjne uniemożliwiają zwiedzającym wejście do wnętrza obiektów. Charakterystycznym miejscem będącym celem większości grup zwiedzających jest pomnik usytuowany przed halą nr 5, przed którą niegdyś Niemcy dokonywali selekcji ludności. Symboliczne słowa „Tędy przeszła Warszawa” przypominają tragedię niemal 650. tysięcy mieszkańców Warszawy i okolic, którzy przeszli przez Dulag 121³. Głazy stanowiące nieodłączny element pomnika upamiętniają każdą z dzielnic Warszawy, z których wysiedlano ludność cywilną. Poza wspomnianą halą nr 5, studenci mieli okazję zobaczyć także halę nr 3 i 4, gdzie umieszczano kobiety i mężczyzn zdolnych do pracy, przeznaczonych na wywóz do III Rzeszy, wieżyczkę pociągu pancernego, którą Niemcy usytuowali blisko bramy wjazdowej od ul. 3. Maja oraz tzw. „czerwony pałacyk” widoczny podczas przejazdu koleją między stacjami Piastów i Pruszków, w którym została skoszarowana żandarmeria. Dzięki uprzejmości właściciela Millennium Logistic Parks wszyscy zwiedzający mogą bez problemu poruszać się po całym terenie dawnych zakładów, jednak nieustannie kursujące samochody ciężarowe, obecność sklepu spożywczego czy widok współczesnych hal magazynowych utrudnia refleksję nad sednem tego miejsca, jego historią i ludźmi, którym Dulag 121 bezpowrotnie zabrał bliskich i prawo do beztrudnych lat dzieciństwa. Aleksandra Wytrwał w swojej pracy zaliczeniowej ocenia, że „Historia Dulagu, jak wiele innych, jest niedoceniana i zapomniana. Najlepszym dowodem na to jest obecny wygląd terenu byłych zakładów kolejowych. W budynkach baraków znajdują się biura i siedziby firmy, a tuż obok pozostałości po torach kolejowych stoi wielki gmach firmy kosmetycznej. Niestety. Historia nie została należycie zabezpieczona i kolejne pokolenia będą się o niej dowiadywać coraz mniej”⁴.

Nie sposób nie docenić siły przesłania Piotra Cywińskiego, dyrektora Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau o konieczności zachowania autentyzmu miejsc pamięci i nieustannej troski o udostępnianie ich kolejnym pokoleniom w niezmienionej formie. Miejsca pamięci, być może dla niektórych zastygłe w przeszłości i nieaktualne wobec współczesnych trendów, mają dziś jeszcze silniejsze znaczenie w przestrzeni pamięci historycznej – właśnie dzięki autentyzmowi umożliwiającemu osobistą konfrontację z materialnym dziedzictwem. „Pamięć jest czynnikiem ponadczasowym, jednakże gdy jest przeżywana w autentycznym Miejscu, zrozumienie i świadomość mają szansę osiągnąć niepowtarzalnie więcej niż przed ekranem telewizora lub nad kartą książki. Autentyzm jest zatem tym, co należy chronić i ukazywać. (...) Autentyzm jest paradygmatem Miejsca Pamięci. Każdego”⁵.

Dziękuję wszystkim uczestnikom objazdu. Miejmy nadzieję, że kolejne lata ugruntują wiedzę i pamięć o pruszkowskim obozie przejściowym, którego historia będzie się coraz mocniej upowszechniać i rozrastać w gronie przyszłych historyków.

³ Oficjalne dane podawane przez Muzeum Dulag 121 w Pruszkowie, choć różne źródła podają liczbę między 410 tys. a 650 tys. osób. Rozbieżność w danych spowodowana jest brakiem list ewidencyjnych z czasów funkcjonowania obozu przejściowego.

⁴ Podziękowanie dla Aleksandry Wytrwał, Anny Myszor i Marleny Kardacz, uczestniczek objazdu, za udostępnienie do sprawozdania fragmentów swoich prac zaliczeniowych.

⁵ Piotr M. A. Cywiński, *Epitafium... i inne spisane niepokoje*, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Oświęcim 2012, s. 96-97.